

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Ruimte voor milieu!

Bakker, N.; Dietz, A.J.; Wolsink, M.

Citation

Bakker, N., Dietz, A. J., & Wolsink, M. (2007). Ruimte voor milieu!. In *Ruimte voor milieu: inzichten van milieugeografen en -planologen* (pp. 9-16). Utrecht: Jan van Arkel. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/15483>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/15483>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Ruimte voor Milieu!

Bakker, Natascha, Ton Dietz & Maarten Wolsink (2007). Ruimte voor Milieu! In: Bakker, Natascha, Ton Dietz & Maarten Wolsink (red.), *Ruimte voor Milieu. Inzichten van milieugeografen en-planologen*, pp.9-16. Utrecht: Jan van Arkel.

Met deze derde aflevering van wat nu een reeks kan worden genoemd hebben we vanuit de Amsterdamse geografen en planologen 'Ruimte voor Milieu' opnieuw goed op de kaart gezet. Toen de reeks begon, met 'Milieugeografie en -planologie voor behoedzamen' (Groenendijk en De Klerk, 2001) waren we nog niet zo zeker van onze zaak. In dat eerste boek lieten we een collega aan het woord uit Nijmegen, Pieter Leroy, die zich vanuit zijn eigen geschiedenis juist erg afzette tegen een eigen milieugeografisch en -planologisch domein en die vond dat er beter van een interdisciplinair vakgebied, de milieukunde, kon worden gesproken. Milieuwetenschappers van allerlei herkomsten zouden zich juist over de disciplinaire grenzen heen moeten zetten (Leroy, 2001). In een reactie liet Ton Dietz zien dat er vanuit de Amsterdamse geografie en planologie juist allerlei aanzetten waren om toch ook aparte aandacht te blijven schenken aan het ruimtelijke element in de bredere milieukunde en om dat te doen op allerlei schaalniveaus en in allerlei delen van de wereld (Dietz, 2001). Er werd wel een pleidooi gehouden voor het centraal stellen van een politieke invalshoek: het bestuderen van de manier waarop besluitvorming werkt, waarop machtsvraagstukken zich uiten en hoe allianties worden gesmeed en weer te niet gaan rondom milieuvraagstukken.

In het tweede boek, met de speelse titel 'Van Nijlpaard tot Maasbedding' en met een kafttekening die dit moest illustreren werkten de redacteuren Maarten Wolsink en Michael Baumeister dit verder uit door opnieuw stil te staan bij de grote verscheidenheid aan onderwerp en door ook op zoek te gaan naar de samenhang en de binding in dit vakgebied (Wolsink en Baumeister, 2003a). Daarbij wordt gememoreerd dat ook in Amsterdam de eerste aanzetten tot gedegen milieuonderzoek en -onderwijs interdisciplinair waren. In de toenmalige interfacultaire vakgroep Milieukunde aan de Universiteit van Amsterdam en aan de Vrije Universiteit in Amsterdam (rondom het nog steeds bestaande Instituut voor Milieuvraagstukken) vond gaandeweg een verschuiving plaats van die interdisciplinaire training naar meer disciplinaire verdiepingen, waarbij studenten wel voorbereid werden om te werken in onderzoeks- en praktijkteams die probleemgericht zijn en daarmee per definitie transdisciplinair. Wel was het zo dat in die beginperiode een groot verschil bestond tussen enerzijds studenten en staf die meer in de mondiale milieuvraagstukken waren geïnteresseerd en die hun veldwerk bijna altijd op een lokatie uitvoerden in een gebied ver weg en met een sterke oriëntatie op "milieu-en-ontwikkelings" vraagstukken en anderzijds studenten en staf die erg op Nederland waren gericht. Dat was eigenlijk een groter wetenschappelijk verschil in 'milieu' dan dat tussen planologen en geografen. De vele artikelen uit die eerste twee bundels waren op de bijdrages van de inleiders na, allemaal gebaseerd op vaak heel lokaal milieuonderzoek. Ze lieten inderdaad twee velden, ver weg en dicht bij, zien die elkaar nog niet zo veel inspireerden en die ook hun eigen citatiegemeenschappen vormden met heel weinig overlap. Maar in het inleidende artikel laten Wolsink en Baumeister (2003b) al wel zien dat die twee 'scholen' naar elkaar toe zullen of zouden moeten groeien omdat de wereld en haar milieuproblemen steeds meer verknoopt raken. Wat ook meespeelt is dat bij de oplossingen in toenemende mate grensoverschrijdende allianties van actoren een rol spelen.

Ook deze derde bundel is weer gebaseerd op een inmiddels beproefd concept. Oud-studenten is gevraagd om op basis van hun (toen nog) doctoraalscriptie een artikel te schrijven. Deze stukken zijn in conceptvorm besproken op een conferentie voor recent afgestudeerde en in

opleiding zijnde milieugeografen- en planologen. De conferentie vond traditiegetrouw plaats in Artis, op 15 oktober 2005, dit keer in de Tijgerzaal. Twee gasten leidden de dag in, planoloog en (toen) Staatssecretaris Pieter van Geel en geograaf en 'actiespreker' Herman Verhagen. Staf, oud-studenten en studenten milieugeografie en –planologie zorgden voor een enerverende discussie na deze twee inleidingen en zetten zich toen aan het bespreken van de diverse conceptartikelen. In de aanloop naar dit boek zijn daar nog een aantal bijdrages aan toegevoegd, anders dan bij de eerste twee boeken nu ook van enkele oud-promovendi.

Hoewel ook nu een onderscheid zou kunnen worden gemaakt tussen op Nederland gerichte onderzoeksverslagen en werk dat is gebaseerd op onderzoek in ontwikkelingslanden (terwijl het opnieuw duidelijk is dat Europa stiefmoederlijk wordt behandeld) hebben veel bijdrages gemeen dat er veel aandacht is voor schaal, voor de vervlechting van oorzaken en gevolgen op diverse schaalniveaus en voor het door elkaar lopen van allerlei institutionele arrangementen afkomstig van heel diverse herkomsten. Die aandacht voor instituties, voor de manier waarop problemen worden aangepakt door een veelheid van actoren en ook voor het hele *discours* rondom probleemdefiniëring als een cultureel-politiek vraagstuk hebben veel milieugeografen en –planologen met elkaar gemeen, waar ze ook onderzoek doen.

Opvallend is de toegenomen aandacht voor moraliteit en vooral voor vraagstukken van rechtvaardigheid en onrecht. De vraagstukken van de verdeling over de maatschappij van milieudruk en van de beschikbaarheid en toegang tot hulpbronnen, en de ongelijkheden in die verdelingen zijn altijd met elkaar verbonden geweest. Het afgelopen decennium zijn deze thema's echter ook op een aantal manieren sterker conceptueel met elkaar verbonden. Dit uit zich met name in de ontwikkeling van begrippen als 'environmental equity' en 'environmental justice'. In deze bundel zijn daarvan een paar voorbeelden te vinden. De studie van Emmy Bergsma gaat daar bijvoorbeeld diep op in en presenteert een milieufilosofische verkenning van de onderliggende basisuitgangspunten van milieustandpunten over klimaatverandering. Hier gaat het om een zeer relevante toepassing van (milieu)rechtvaardigheid op mondiale schaal (het klimaatvraagstuk). De eerste conceptualisering richtte zich echter op veel kleinere, vooral lokale schaalniveau's. De discussie over de sociale rechtvaardigheid van de verdeling van milieudruk is ontstaan in de Verenigde Staten (Capek, 1993). Daarna is een uitgebreide discussie ontstaan over oorzaak en gevolg. Volgt milieudruk 'het pad van de minste weerstand' en wordt deze relatief vaak gelokaliseerd in sociaal-economisch en politiek zwakke gebieden, of worden zwakke buurten en regio's verder gemarginaliseerd omdat de sociaal-economisch sterken daar wegtrekken? (Pastor *et al.*, 2001; Morello-Frosch *et al.*, 2002). Prominent in dit soort literatuur is het onderzoek naar de ruimtelijke verdeling van lokale, gezondheidsbedreigende luchtvervuiling in steden (Buzzelli *et al.*, 2003; Schweitzer en Valenzuela, 2004). De kaarten die in Nederland relatief lage levensverwachting in bepaalde woonbuurten tonen, laten ook zowel een concentratie rond luchtvervuilende verkeersaders als een samenhang met sociaal-economische achterstanden zien. De luchtvervuiling is in Nederland (nog) niet direct met rechtvaardigheidsvragen in verband gebracht, maar vanuit dit perspectief ligt een handhaving van de beleidsmatige koppeling tussen luchtvervuiling en lokatie wel zeer voor de hand. De planologische worsteling in Nederland met de fijnstof- en stikstofoxiden problematiek komt bijvoorbeeld in de inleiding van Van Geel in deze bundel aan de orde. Hij refereert daarbij aan ethische overwegingen om de normen daarbij niet te gemakkelijk rekkelijk te interpreteren.

Saskia van den Brink gaat ook uit van de rechtvaardigheidsvraag. Zij richt zich niet primair op de rechtvaardige verdeling van lasten, maar op het proces in Nederland waarin

maatschappelijke risico's worden toegedeeld. De zogenaamde 'procedure rechvaardigheid' is een andere tak van het *environmental justice* begrip. In haar onderzoek gaat het om de rechtvaardigheid van het proces waarin ruimtelijke beslissingen worden genomen om rivieren weer iets meer ruimte te geven. Wouter Egas probeert een andere vraag te beantwoorden die voortkomt uit het nieuwe waterbeleid voor de 21^e eeuw, namelijk welke verschillende opvattingen er achter de diverse benaderingen van de Nederlandse kustverdediging liggen. Zijn onderzoek sluit af met een beschouwing over hoe de besluiten die voortkomen uit een nieuwe aanpak van de kustverdediging moeten worden genomen en wie daar eigenlijk allemaal een inbreng in zouden moeten hebben; dat is uiteindelijk ook weer de vraag van legitimiteit en proces rechtvaardigheid.

De overige studies over Nederlandse milieuvraagstukken richten zich nog sterker op de ruimtelijke aspecten van het milieubeleid. Harmen Venema geeft een analyse van de milieuconsequenties van wegenbouw. Eén van de consequenties van de aanleg van wegen is de grote bijdrage van nieuwe infrastructuur aan het vraagstuk van versnippering van de habitat van soorten. Het versnipperingsbeleid is één van de onderwerpen die in deze bundel ook aan de orde komt (Natascha Bakker's bijdrage). Daarnaast zijn dat nog de afvalproblematiek, in het bijzonder de motivatie onder huishoudens om aan een beperking van de milieubelasting door afval bij te dragen in de vorm van het scheiden van afval (Michel Hoogerwerf), en duurzame energievoorziening, in het bijzonder zonne-energie in de gebouwde omgeving (Maud van der Vliet). De toepassing van zonne-energie, met name ten behoeve van elektriciteitsopwekking, staat nog in de kinderschoenen. Waar duurzame vormen van energieopwekking in de toekomst cruciaal zullen moeten worden bij de overgang naar een meer duurzame energievoorziening, is het een relevante vraag om te kijken naar geografische verschillen in de inspanningen en successen bij het invoeren van nieuwe energiebronnen. Sylvia Breukers vergelijkt in haar stuk twee gevallen die zij als onderdeel van haar promotie heeft onderzocht. In het enige stuk in dit boek dat wel een Europese horizon heeft richtte zij zich op de oorzaken van succes en falen van het windenergiebeleid in Nederland, Engeland en Noordrijn-Westfalen. De studie kunnen we als een voorbeeld zien van het soort institutioneel vergelijkend onderzoek dat nog veel te weinig gebeurt.

De ruimtelijke en bestuurlijke aspecten van milieubeleid komen ook aan bod in de bijdrages die zijn gebaseerd op veldwerkonderzoek in Azië of Afrika (dit keer geen Amerika). Maaike Ruiter presenteert haar resultaten van een onderzoek naar de praktijk van de 'water for all' aanpak, die een van de milieudoelstellingen is van de *Millennium Development Goals* van de Verenigde Naties. Ze doet dat in een arme wijk van een grote stad in India. Eline van Haastrecht deed als biologe mee aan een interdisciplinair onderzoek naar de visserij in de kustwateren van Oost-India en kwam daar uit met bevindingen die ook zeer goed passen in de milieugeografie. Tirza König deed ook onderzoek in Tamil Nadu, een deel van India dat inmiddels voor veel Amsterdamse geografen en planologen vertrouwd terrein is. Zij concentreerde zich op de gevolgen van de tsunami en bedt dit in in een lezenswaardig overzicht van de literatuur over natuurrampen en kwetsbaarheid.

De bijdrages over Afrika gaan in op de groene stedelijke ruimte, op stedelijke afvalverwerking, op klimaatverandering en op milieu en geweld. Inge Boumans bestudeerde het beheer van de in snel tempo verloren gaande openbare ('groene') ruimte in de stad Kumasi in Ghana, ook al zo'n gebied waar veel Amsterdamse geografen en planologen hun eerste zelfstandige onderzoekservaringen op hebben gedaan. Zo rapporteert Kees van der Geest uit het noordwesten van Ghana en laat ons zien hoe de bewoners van dit kwetsbare gebied zich aanpassen aan de klimaatverandering en met name aan de droogterisico's. Ivar

Stoffelen ging daarentegen naar een stad waar weinig geografen of planologen hem voorgingen, Nouakchot in Mauritanië en bestudeerde daar de afvalverwerking. Adano Wario Roba en Karen Witsenburg presenteren enkele resultaten van hun met *cum laude* beoordeelde proefschrift over verarming, milieudegradatie en geweld in het droge noorden van Kenya, waarbij ze de vraag stellen of er wel een toekomst is voor de veehouderij in dit gebied. In een apart artikel gaat Karen Witsenburg daarnaast empirisch in op de vraag of toenemende milieudruk op waterbronnen in een relatief beter gebied in deze verder droge streek gepaard gaat met toenemend geweld. Datzelfde vraagstuk van schaarsteproblemen die mede als gevolg van milieudruk ontstaan enerzijds en geweld anderzijds heeft ook een andere oud-promovenda beziggehouden. Ruth Noorduijn deed een onderzoek naar de samenhang van schaarsteproblemen en geweld in het noorden van Kameroen. Met de toenemende nadruk op een cultureel-politieke benadering in de milieugeografie en -planologie en met het centraal komen te staan van de bestudering van instituties en allianties is er steeds meer overlap met benaderingen uit de antropologie, een vakgebied waar Ruth uit voortkomt. Voor het boek als geheel geldt dat die toegenomen nadruk op cultuur en politiek wel tot een wat grotere afstand heeft geleid van de fysische geografie en van de milieueconomie. Daar liggen toch ook grote uitdagingen van interdisciplinariteit!

De twee inleidende artikelen zijn elkaars tegenpolen, niet alleen omdat de artikelen zijn geschreven door een planoloog en door een geograaf (hoewel beide met hun *roots* in Nijmegen). In een vurig betoog wijst Herman Verhagen ons op de grote urgentie van het vinden van innovatieve mondiale en lokale oplossingen voor het voortbestaan van de mensheid, terwijl Pieter van Geel vanuit zijn bestuurlijke ervaring laat zien hoe moeilijk het blijkt te zijn om die innovaties ook van de grond te krijgen en toe te laten passen. Hij eindigt met een oproep aan geografen en planologen om toch vooral door te gaan met innovatief ruimtelijk onderzoek dat een specifieke inbreng zal hebben naast de brede en andere aandacht voor milieuvraagstukken vanuit andere disciplines. Elk jaar kiest een klein maar fijn aantal studenten voor deze invulling van hun vakgebied, waarbij de huidige opzet van de *bachelor's* en *master's* studie zo is dat als men kiest voor een milieugeografische of -planologische specialisatie die ook steeds gepaard moet gaan met de keuze voor een nevenspecialisatie in een ander deel van de geografie of planologie, of in wat nu de *international development studies* is gaan heten. Dit leidt tot interessante dwarsverbanden en zal een nieuwe inspiratie vormen voor nieuwe groepen milieugeografen en planologen die hopelijk in een volgend boek, Ruimte voor Milieu-4, laten zien waartoe dat weer heeft geleid.

We willen graag de mensen bedanken die de conferentiedag en dit boek tot een succes hebben gemaakt: de schrijvers van de hoofdstukken, de inleiders, de stafleden en (oud-)studenten die commentaar hebben willen geven op de conceptartikelen en ten slotte de mensen, dieren en planten van Artis die ons voor de derde keer zo'n prachtige en inspirerende werkomgeving boden.

Literatuur.

Buzzelli, M., Jerrett, M., Burnett, R. en Finklestein, N (2003) Spatiotemporal perspectives on air pollution and environmental justice in Hamilton, Canada, 1985-1996. *Annals of the Association of American Geographers* 93 (3) 557-573.

Capek, S.M. (1993) The environmental justice frame. A conceptual discussion and application. *Social Problems* 40 (1) 5-24.

Dietz, T. (2001) *Politieke milieugeografie en –planologie. Amsterdamse vorderingen*. In: Groenendijk en De Klerk (2001), pp. 9-31.

Groenendijk J. en De Klerk, L. (2001) *Milieugeografie en –planologie voor behoedzamen*. Jan van Arkel, Utrecht

Leroy, P. (2001) De ruimte de rug toegekeerd? Van milieugeografie naar beleids- en sociaal-wetenschappelijke milieukunde in Nijmegen. In: Groenendijk en De Klerk (2001), pp. 33-51.

Morello-Frosch, R., Pastor, M., Porras, C. en Sadd, J. (2002) Environmental justice and regional inequality in southern California: Implications for future research. *Environmental Health Perspectives* 110, 149-154

Pastor, M., Sadd, J. en Hipp, J. (2001) Which came first? Toxic facilities, minority move-in and environmental justice. *Journal of Urban Affairs* 23 (1) 1-12.

Schweitzer, L. en Valenzuela, A. (2004) Environmental injustice and transportation: The claims and the evidence. *Journal of Planning Literature* 18 (4) 383-398.

Wolsink, M. en Baumeister, M. (2003a) (red.) *Van Nijlpaard tot Maasbedding. Verscheidenheid en samenhang in de milieugeografie*. Jan van Arkel, Utrecht

Wolsink, M. en Baumeister, M. (2003b) Verscheidenheid binnen een Amsterdams milieu. In: Wolsink en Baumeister (2003a) 11-28.